Розділ І. Особливості інтеграційних процесів в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та Південній Азії

1.1. Регіональна інтеграція у великій Східній Азії в XXI столітті

Інтеграційні процеси у Східноазійському регіоні відбуваються у різних форматах і характеризуються постійними змінами. Суттєві зрушення у регіональній міжнародній системі відбулися під впливом Азійської (1997-1999 рр.) і глобальної (2008-2010 рр.) фінансово- економічних криз, які визначили подальші напрями і динаміку інтеграційних процесів у Південно-Східній Азії (ПСА), Східній Азії (у складі Північно-Східної і Південно-Східної Азії), Азійсько-Тихоокеанському (АТР) й Індійсько-Тихоокеанському (ІТР) регіонах.

Окреслити регіон у цій частині світу досить складно через її географічне, етнічне і культурне різноманіття, а також досить складне стратегічне середовище, що сформувалось тут історично. Контури регіону визначаються основними форматами регіональної інтеграції, які тут реалізовуються - АСЕАН у Південно-Східній Азії, АСЕАН+3 у Східній Азії, АТЕС, Транс-Тихоокеанське партнерство і Регіональне всебічне економічне партнерство (АСЕАН+5) в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. У цих форматах відбувається не просто стихійна регіональна інтеграція (регіоналізація), яка триває у цій частині світу впродовж століть і тисячоліть завдяки торгівлі, міграції населення, поширенню релігійних і філософських вчень тощо. Йдеться про регіоналізм, тобто цілеспрямовану політику урядів, спрямовану на реалізацію конкретних інтеграційних проектів.

Українські фахівці досліджують проблематику регіональної інтеграції у Великій Східній Азії за такими основними напрямами. До першого відносяться дослідження, в яких розглядаються основні особливості регіоналізму у зазначеному регіоні, його теоретичні засади і тенденції розвитку. Серед

наукових розвідок цієї групи досліджень варто відзначити такі: Городня. Н. Регіоналізм у «великій Східній Азії» у XXI ст. Історичні і політичні дослідження. Донецький національний університет імені Василя Стуса. Науковий журнал. 2018. №1 (62). С. 164-178; Шергін С.О. теоретичні засади та специфіка східноазійського регіоналізму. Цивілізаційні чинники світобудови: джерела походження, потенціал взаємодії та виміри конструктивізму країни Азії та Африки: збірник наукових праць. Київ: Інститут всесвітньої історії НАН України, 2015. С. 9-18.; Бобровник В., Белінська Я. Стратегічні перспективи розвитку Азійсько-Тихоокеанського регіону. Економіка та суспільство. Київ. 2021. Вип. 24. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/193; Шевчук О.В. особливості розвитку інтеграційних процесів в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. URL: https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/252/14.pdf**.**

До другої групи досліджень належать публікації, в яких розглядаються інтеграційні процеси у Південно-Східній Азії у форматі АСЕАН у динаміці й еволюції цієї найважливішої інтеграційної структури регіону у напрямку створення спільноти АСЕАН **(**див. докл.: Городня Н. АСЕАН: створення й етапи розвитку. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2010. Вип. 102. С. 7-10.; Шинкаренко В. І. Створення АСЕАН і особливості її еволюції. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2014. Вип. 119 (2). С. 129-142.**)**

Третю групу праць складають дослідження, у яких висвітлюються проекти регіональної інтеграції та їх реалізація у межах ширших східноазійського та Азійсько-Тихоокеанського регіонів. (див. докл.: Городня, Н.Д. Інтеграційні процеси в Східній Азії на початку XXI ст. у вимірі економічної, політичної і соціокультурної складових. Дослідження світової політики. К. 2013. (Вип. 1). С. 137-155.; Король В., Небильцова О. Регіональна економічна інтеграція у Великій Східній Азії: детермінанти та бар'єри. Міжнародна економічна політика. Науковий журнал. КНЕУ імені Вадима Гетьмана. 2015. № 1. С. 100-122**).**

У цих працях показано, що економічна інтеграція у великій Східній Азії не є лінійним процесом: в регіоні відбувається конкуренція між різними інтеграційними проектами, не всі вони є успішними. Не зважаючи на динамічні процеси економічної регіональної інтеграції, східноазійський регіон характеризується складною ситуацією у сфері безпеки. У зв'язку з цим робиться акцент на збереженні провідної ролі союзів і партнерств США з державами Північно-Східної Азії, Південно-Східної Азії і АТР у сфері безпеки для підтримки регіональної стабільності.

Суттєвий внесок у вивчення досліджуваної проблематики зробили також інші співробітники відділу країн Азії та Африки Інституту всесвітньої історії НАН України - В. Гура, Л. Лещенко, О. Лукаш, О. Олійник, С. Шергін, В. Швед (див. докл.: *Глобальна периферія у XXI ст.: засади, закономірності та умови цивілізаційного ренесансу:* зб. наук. праць / За ред. В.К. Гури. К.: LAT&K, 2014. 390 с.); Шергін С.О. Дилема східноазійського регіоналізму. *Науковий вісник Дипломатичної академії України.* 2015. Вип. 11. Част. ІІ. С. 36-40; *Історичний розвиток глобальної периферії як чинник трансформації сучасної світосистеми:* зб. наук. праць / НАН України, ДУ «Ін-т всесвіт. історії НАН України». Ін-т Конфуція Київського нац. лінгвіст. універ.; відп. наук. ред. О.І. Лукаш. К., 2016. 272 с).

У цьому відділі було підготовлено дисертаційне дослідження щодо інтеграційних моделей у Великій Східній Азії (Холод І.Ю. *Еволюція інтеграційних моделей у Східній Азії: порівняльний аналіз:* автореф. дис. ... канд. політ. наук. Миколаїв, 2016).

Існує великий масив наукової літератури, у якій висвітлюються різні аспекти досліджуваної проблематики. На регулярній основі це роблять співробітники провідних аналітичних центрів США, Японії, Австралії, Великої Британії та інших держав. Крім вивчення моделей інтеграції та стану реалізації окремих інтеграційних проектів у Південно-Східній Азії і ширшому регіоні (А. Ачарія, М. Лейфер, М. Аріфф, Н. Сопі, Дж. Курланчик, М. Танві, Е. Го, Б. Довен, Ш. Сміт, С. Лімайе, Ш. Ямашіта, В. Сумський, М. Малєтін, Г.

Костюніна, інші автори), значна роль приділяється вивченню ролі і впливу різних акторів (АСЕАН, США, КНР, Японії, Австралії, Республіки Кореї, Індії) на процеси регіональної інтеграції (праці Н. Мунакати, Н. Такаші, Х. Танаки, Т. Накеші, Н. Тарлінга, Е. Лінкольна, Дж. Тайнера, Дж. Гаррісона, Р. Саттера, Д. Дрезнера, Р. Кроніна, Дж. Бейтса, Р. Буша, М. Бісона, Ш. Сміт, М. Танві, інших авторів).

Останніми роками значну увагу дослідників привертає зовнішня політика КНР, включаючи реалізацію ініціативи Один пояс - один шлях, яка є не лише регіональним, але глобальним інтеграційним проектом. Паралельно висвітлюються заходи США, їхніх союзників і партнерів, спрямовані на те, щоб упередити встановлення регіонального домінування КНР.

Ці дослідження здійснюють переважно політологи і економісти. Вони висвітлюють поточні події і процеси, та аналізують довготермінові тенденції з метою вироблення політичних рекомендацій. Ми ж розглянемо інтеграційні проекти у великій Східній Азії, їхній розвиток, стан реалізації і регіональний вплив з історичної перспективи.

Основні формати регіональної інтеграції графічно можна представити як кола, які перетинаються. Центральне коло формує Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН). Навколо нього можна розмістити інші кола, які представляють формати АСЕАН+1, АСЕАН+3, АСЕАН+5 (також АСЕАН+6 і АСЕАН+8) та АТЕС. У такій, а не хронологічній послідовності (з дати створення), ці формати регіональної інтеграції розглядаються у цьому розділі.

АСЕАН утворилась у 1967 р. у складі п’яти держав Південно-Східної Азії (Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни) у складній регіональній ситуації, яка характеризувалась війною в Індокитаї і діяльністю в державах, більшість з яких недавно отримали незалежність, антиурядового комуністичного підпілля. У 1984 р. до АСЕАН приєднався Бруней. Розвиток Асоціації пройшов кілька етапів [1; 2].

До початку XXI ст. найбільш важливими в історії АСЕАН були 1976, 1992 і 1997-1998 роки. У 1976 р. відбувся перший саміт лідерів держав- членів,

на якому вони підписали два установчі документи Асоціації - Декларацію згоди АСЕАН (Балійська декларація) та Договір про дружбу і співробітництво в Південно-Східній Азії (ТАС). У XXI ст. приєднання до ТАС є необхідною передумовою поглиблення співпраці з АСЕАН для позарегіональних держав і отримання ними членства у Східноазійському саміті.

У 1992 р. в умовах закінчення холодної війни в міжнародних відносинах і війни у Камбоджі, а також після створення форуму Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (1989 р.), було прийнято кілька важливих рішень. По-перше, вони стосувалися більшої інституалізації АСЕАН, діяльність якої тривалий час характеризувалася неформальністю, консенсусним підходом, уникненням створення наднаціональних інституцій, невтручанням держав у внутрішні справи одна одної, тихою дипломатією (шлях АСЕАН). Ця діяльність була орієнтована на вироблення звички держав-учасниць до співпраці, на процес, а не на досягнення конкретних результатів. Така модель виявилася найбільш прийнятною для такого диверсифікованого регіону як ПСА, проте з часом вона вимагала змін.

Відповідно до рішень, прийнятих у 1992 р., змінився процес формування Секретаріату АСЕАН, розширилися повноваження генерального секретаря, включаючи право ініціювання політики, було запроваджено регулярні саміти АСЕАН тощо. Друге рішення стосувалося розширення Асоціації за рахунок М'янми і країн Індокитаю (В'єтнаму, Лаосу, Камбоджі), для того щоб покінчити з розколом ПСА. Розширення відбулося у 1995 р., 1997 р. і 1999 р., після чого до складу АСЕАН увійшло 10 держав-членів.

Згідно з третім рішенням, було започатковано процес створення режиму вільної торгівлі у межах АСЕАН (АФТА). Передбачалося, що це сприятиме розвитку торгівлі й економічної співпраці між ними. Водночас ліквідація митних перешкод була спрямована на створення сприятливих умов для діяльності міжнародних компаній (транснаціональних корпорацій), з чим пов'язувалося створення робочих місць, отримання нових технологій, трудових і управлінських навичок тощо.

Азійська фінансово-економічна криза (1997-1998 рр.) мала негативний вплив на усі регіональні економіки, але найбільше вразила Таїланд, Індонезію і Малайзію. Здолати наслідки кризи можна було завдяки збільшенню експорту. Тож у 2001 р. Угода про вільну торгівлю АСЕАН (АФТА) нарешті набула чинності, а у 2003 р. було прийнято важливе рішення про створення Спільноти АСЕАН у трьох вимірах - економічному, політично-безпековому і соціокультурному.

У політично-безпековій сфері це означало перетворення АСЕАН на спільноту, засновану на конкретних правилах, спільних цінностях і нормах, а ПСА - на об'єднаний, стабільний, мирний і динамічний регіон зі спільною відповідальністю за безпеку і водночас більш зовнішньо-орієнтований.

У соціокультурній сфері передбачалося створення соціально відповідальної спільноти, орієнтованої на потреби людей, на основі досягнення солідарності між державами і народами ПСА, формування їхньої спільної ідентичності.

У економічній сфері, яка є найбільш важливою, йшлося про створення Економічної спільноти, тобто спільного ринку АСЕАН з вільним рухом товарів, послуг, капіталів і робочої сили, а також про перетворення ПСА на високо-конкурентний регіон зі справедливим економічним розвитком, повністю інтегрований у глобальну економіку [3]. Спільний ринок є третім рівнем економічної інтеграції, після угоди про вільну торгівлю і митного союзу. Четвертим, найвищим рівнем регіональної економічної інтеграції, є економічний союз [4].

Рішення про створення Спільноти АСЕАН вимагало подальшого перегляду принципів, на яких базувалась Асоціація у попередній період. Воно було обумовлено як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Внутрішні причини були пов'язані передусім з кризою Асоціації у другій половині 1990-х рр., її неспроможністю вирішувати спільні регіональні проблеми власними силами. Зовнішні причини - з послабленням впливу АСЕАН у регіональних форумах і суттєвим посиленням після Азійської кризи регіонального впливу

Китаю. У державах-членах АСЕАН існувало розуміння того, що для збереження центральної ролі Асоціації в регіональних процесах її інтеграція мала переважати рівень інтеграції в межах інших регіональних структур.

Спочатку передбачалося створити Спільноту АСЕАН до 2020 р., проте у 2007 р. було схвалено рішення прискорити цей процес і завершити його до 2015 р. Реалізація цього завдання супроводжувалася більшою інституалізацією Асоціації. У 2007 р. було схвалено Хартію (Статут) АСЕАН, яка передбачала суттєве розширення повноважень Секретаріату АСЕАН, створення Комісії АСЕАН з прав людини і Суду справедливості, поступовий перехід від консенсусного принципу прийняття рішень до системи голосування на основі більшості голосів. У грудні 2008 р. Хартія була ратифікована усіма державами-членами, після чого розпочався процес її імплементації. У 2012 р. було схвалено Декларацію АСЕАН про права людини. У 2013 р. створено Комітет постійних представників держав АСЕАН, одним із важливих завдань якого є спостереження за взаємодією між Секретаріатом АСЕАН і партнерами Асоціації по діалогу.

Незважаючи на більшу інституалізацію АСЕАН порівняно в попереднім періодом, перетворення її на регіональний режим, заснований на певних правилах, переорієнтацію з процесу як такого на досягнення результатів, розвиток спільної асеанівської ідентичності, рівень інституалізації залишився незначним. Політична інтеграція в рамках АСЕАН відбувається у специфічній формі гарного сусідства, що суттєво відрізняється від сімейної моделі ЄС.

У торговельно-економічній сфері імплементація угоди про вільну торгівлю АСЕАН призвела до зростання торгівлі між державами-членами до 24%. Розвитку економічних зв’язків між державами-членами АСЕАН сприяла реалізація Ініціативи інтеграції пріоритетних секторів (PIS). Найбільш успішно вона відбувалася у сферах виробництва автомобілів і електроніки, а також у рибному секторі. Проте теоретичні розрахунки і практичний досвід свідчать, що більш ефективною для країн АСЕАН є торговельно-економічна інтеграція у межах ширшого регіону, ніж ПСА.

Декларація Про Спільноту АСЕАН у глобальній спільноті націй 2011 р. визначила найбільш важливим завданням АСЕАН ліквідацію розриву в економічному розвитку держав-членів на основі концепції справедливого розвитку. Реалізації цього завдання служить здійснення спільних інфраструктурних проектів АСЕАН. У 2010 р. було схвалено десятирічний Генеральний план поєднуваності АСЕАН, реалізація якого вимагає капіталовкладень на суму понад 600 млрд дол. Він спрямований на розбудову інфраструктури транспорту і зв'язку між державами-членами, з одного боку, і всією Східною Азією, з іншого. Для його реалізації за підтримки партнерів по діалогу і Азійського банку розвитку був створений Інфраструктурний фонд АСЕАН. У сфері міжнародної політики було сформульовано завдання підняти глобальну роль АСЕАН і виробити до 2022 р. її спільну платформу з глобальних проблем [5].

Офіційною датою створення Спільноти АСЕАН є 31 грудня 2015 р. Про це було оголошено на 27-у саміті АСЕАН у листопаді 2015 р. Він також схвалив програмний документ - АСЕАН-2025: разом уперед, у якому викладено бачення перспектив розвитку цієї Спільноти на наступні 10 років. Проте на той час процес створення Спільноти АСЕАН не був завершений. Так, було реалізовано менше 80% заходів, необхідних для створення Економічної спільноти. Внутрішня економічна інтеграція АСЕАН не досягла очікуваного рівня. У деяких сферах продовжили діяти нетарифні обмеження і регуляції, ліцензії і квоти. Частка внутрішньої торгівлі АСЕАН склала лише 25% і не досягла визначеної цілі 30 % [6].

На шляху створення повноцінного спільного ринку АСЕАН існували численні перешкоди внутрішнього і зовнішнього характеру. Держави- члени не могли встановити спільні тарифи і узгодити спільну економічну політику, як це вимагав спільний ринок. Їхня зовнішня політика не була інтегрованою. Найбільшою проблемою залишався великий розрив у рівні їхнього розвитку. Незавершеність процесу формування Економічної спільноти АСЕАН створювала перешкоди інтеграції в межах ПСА, Великої Східної Азії, Азійсько-

Тихоокеанського й Індійсько-Тихоокеанського регіонів. Завершення цього процесу було також важливим для збереження центральної ролі АСЕАН у регіональних інтеграційних процесах.

Важливим форматом регіонального співробітництва (і в деяких випадках інтеграції) у великій Східній Азії, Азійсько-Тихоокеанському й Індійсько-Тихоокеанському регіонах є двосторонні відносини між АСЕАН і її партнерами по діалогу у форматі АСЕАН+1. Спочатку такими партнерами були лише східноазійські і тихоокеанські держави. Першими були США і Японія (з кінця 1970-х рр.), поступово їх коло розширювалося. До 2017 р. їх було 10 - Австралія, Індія, Європейський Союз, Канада, Китай, Нова Зеландія, Республіка Корея, Росія, США, Японія. Крім цього, з'явились нові форми партнерства АСЕАН. У 2017 р. Норвегія, Швейцарія, Пакистан і Туреччина стали партнерами АСЕАН по секторальному діалогу, Німеччина - партнером у сфері розвитку [7]. У 2021 р. партнером АСЕАН по діалогу стала Велика Британія. До кінця 2021 р. коло партнерів АСЕАН у сфері розвитку розширилась до чотирьох, включаючи Німеччину, Італію, Францію і Чилі.

Найбільш динамічно у форматі АСЕАН+1 у XXI ст. розвиваються відносини між АСЕАН і Китаєм. Ставлення до Китаю, який висував територіальні претензії до окремих держав ПСА і тривалий час підтримував діяльність у них антиурядових комуністичних груп, під впливом Азійської фінансово-економічної кризи у регіоні змінилося на краще. У 1997-1998 рр. Китай не скористався складним економічним становищем сусідніх держав у власних цілях і надав їм посильну допомогу. Крім того, китайська економіка, яка в той час швидко зростала, потребувала великої кількості сировини, а збільшення торгівлі було критично важливим для відновлення посткризових економік держав ПСА. Така логіка призвела до підписання угоди про вільну торгівлю між АСЕАН і Китаєм (КАФТА), а також двосторонніх економічних угод між Китаєм і окремими державами-членами АСЕАН.

Рамкову угоду про вільну торгівлю між АСЕАН і КНР було підписано у 2002 р. Цьому сприяли вступ Китаю до ВТО в грудні 2001 р., а також

підписання Китаєм і АСЕАН Декларації про код поведінки в Південно-Китайському морі (2002 р.), яка дозволила тимчасово розрядити напруження у територіальних диспутах у цьому морі між Китаєм і окремими державами-членами АСЕАН, передусім В'єтнамом і Філіппінами.

У наступні роки було підписано угоди між АСЕАН і КНР про торгівлю товарами, послугами і про взаємні інвестиції. 1 січня 2010 р. КАФТА повністю вступила в дію, після чого обсяги торгівлі між Китаєм і АСЕАН значно зросли. Якщо у 2005 р. торгівля між ними складала близько 100 млрд дол., то у 2012 р. - близько 250 млрд дол., у 2017 р. - 514,8 млрд дол. Китай став найбільшим зовнішнім партнером АСЕАН, Асоціація - його третім найбільшим партнером. За планами, у 2020 р. торгівля між ними мала досягти 1 трлн дол. [8]. У 2019 р. в умовах торговельної війни між США і Китаєм АСЕАН стала другим торговельним партнером Китаю, замість США. При цьому деякі держави АСЕАН зберігали позитивний баланс у торгівлі з КНР, тобто більше експортували в Китай, ніж імпортували звідти. З іншого боку, різний рівень економічних відносин держав-членів АСЕАН з Китаєм послаблював солідарність у межах цієї спільноти, особливо стосовно територіальних диспутів у Південно-Китайському морі, які відновилися з 2009-2010 рр.

КАФТА створила нове стратегічне середовище у великій Східній Азії, спонукала деяких інших партнерів АСЕАН по діалогу розпочати з нею переговори для досягнення угод про вільну торгівлю. У результаті були підписані угоди АСЕАН-АНЗСЕРТА (у складі Австралії і Нової Зеландії), АСЕАН - Японія, АСЕАН - Республіка Корея, АСЕАН - Індія. Проте невдовзі виявилось, що велика кількість угод про вільну торгівлю, не пов'язаних між собою і побудованих на різних умовах, мала зворотній ефект (так званий ефект спагеті) й призвела до ускладнення регіональної торгівлі.

Для вирішення цієї проблеми у 2012 р. АСЕАН ініціювала торговельну угоду Регіональне всебічне економічне партнерство (РУЕП), яка мала поєднати усі двосторонні угоди про вільну торгівлю, підписані АСЕАН з партнерами по діалогу, в єдине ціле. Переговори розпочались у травні 2013 р. у форматі

АСЕАН+6. Їх передбачалось завершити до кінця 2015 р. Проте вони відбувалися складно. У кінці 2019 р. з переговорів вийшла Індія через прогнози стосовно негативного ефекту РУЕП на дрібний і середній бізнес, фермерів і молочний сектор [9], а також перспектив масованого проникнення китайських товарів на індійський ринок.

Вихід Індії з переговорів полегшив їх завершення. Угоду Регіональне всебічне економічне партнерство (Regional Comprehensive Economic Partnership) підписали 15 держав у листопаді 2020 р.: десять держав- членів АСЕАН (Індонезія, Малайзія, Таїланд, Сінгапур, Філіппіни, Бруней, В'єтнам, Лаос, Камбоджа, М'янма) та КНР, Республіка Корея, Японія, Австралія і Нова Зеландія. Внаслідок цього утворився найбільший у світі торговельний блок у форматі АСЕАН+5 з комбінованим ВВП (станом на 2019 р.) 25,84 трлн дол. Для порівняння: комбінований ВВП у рамках угоди США-Мексика-Канада (USMCA) у 2019 р. складав 24,37 трлн дол., європейської економічної зони - 18, 85 трлн дол.

Важливим механізмом регіонального співробітництва у Східній Азії є форум АСЕАН+3 у складі десяти держав-членів АСЕАН, Китаю, Японії і Республіки Кореї. Перший саміт у форматі АСЕАН+3 було скликано у грудні 1997 р. в умовах Азійської фінансової кризи. Ця криза продемонструвала взаємозалежність східноазійських економік і нові загрози їхній безпеці у нових умовах розвитку глобальної економіки. Тож саміт було скликано для обговорення шляхів подолання фінансової кризи і уникнення таких криз у майбутньому. Проте саміти лідерів держав-членів АСЕАН, Японії, КНР і Республіки Кореї стали щорічними, сформувався механізм співробітництва АСЕАН+3, який поширився й на інші сфери, крім фінансів. Привертав увагу той факт, що форум АСЕАН+3 вперше об'єднав країни Північно-Східної і Південно-Східної Азії в одній структурі без участі США й інших західних держав [10, С. 286-292].

У 2000 р. у рамках АСЕАН+3 було підписано Чіангмейську ініціативу, згідно з якою центральні банки держав-учасниць могли надавати фінансову

допомогу один одному в разі фінансових криз на основі двосторонніх своп-угод. Також вдалось домовитись про створення спільного механізму спостереження для моніторингу короткострокового руху капіталів з метою раннього попередження фінансових загроз. У 2003 р. було схвалено рішення про створення в рамках Чіангмейської ініціативи Азійського фонду боргових зобов'язань. Якщо перший Азійський фонд боргових зобов'язань був номінований в американських доларах, то другий, створений у грудні 2004 р., - у місцевих валютах.

У грудні 2009 р. в умовах глобальної фінансово-економічної кризи було підписано угоду про перетворення Чіангмейської ініціативи на багатосторонню і створення на цій основі Регіонального стабілізаційного фонду для надання швидкої фінансової допомоги державам-учасницям, незалежно від МВФ. Ця угода набула чинності в березні 2010 р. Найбільшими вкладниками цього фонду з однаковим внеском і правом голосу стали Японія і Китай (у той час як Азійський валютний фонд, проект якого був запропонований Японією у 1997 р. в умовах Азійської кризи, мав перебувати під її управлінням). У травні 2012 р. було прийнято рішення про розширення Регіонального стабілізаційного фонду до 240 млрд дол. і створення Лінії попередження (CMIM-PL) на зразок програми, яка діяла в рамках МВФ. Частка фонду, відокремлена від МВФ, зросла з 20% до 30% (у 2012 р.) і до 40% (у 2014) [10, С. 437].

У перші роки існування форуму АСЕАН+3 багато хто розглядав його як основний формат регіональної інтеграції у Східній Азії, включаючи торговельно-економічну сферу. У 2000 р. було сформовано Групу бачення майбутнього Східної Азії. У наступному році вона виступила з пропозицією створення Східноазійського саміту і Східноазійської спільноти, основою якої мала стати Східноазійська економічна спільнота у форматі АСЕАН+3. Спочатку передбачалося підписання у цьому форматі угоди про вільну торгівлю між державами-учасницями.

Проте ці плани не були реалізовані. Цьому зашкодили як складні політичні відносини між східноазійськими державами, передусім між Японією і

Китаєм, так і висновки експертів, що більш ефективною буде угода про вільну торгівлю у форматі АСЕАН+6 за участі Австралії, Нової Зеландії й Індії, які також мали тісні політичні й економічні відносини з АСЕАН.

У 2012 р. саміт АСЕАН+3 схвалив пропозицію другої Групи бачення майбутнього Східної Азії про формування до 2020 р. Східноазійської економічної спільноти як основне завдання регіонального співробітництва. Цьому сприяли повільні темпи одужання глобальної економіки після кризи 2008-2010 рр. Частка внутрішньо-регіональної торгівлі у Східній Азії у 2016 р. зросла до понад 50% (для порівняння: у 1990 р. вона складала 38 %). Проте політичного консенсусу щодо створення Східноазійської економічної спільноти на той час вже не існувало і в цьому напрямку нічого не було зроблено [8]. Для переговорів стосовно досягнення багатосторонньої торговельно-економічної угоди врешті було обрано формат АСЕАН+6 за участі Австралії, Нової Зеландії й Індії. У такому складі, - десять держав-членів АСЕАН + Китай, Японія, Республіка Корея, Австралія, Нова Зеландія й Індія, - у 2005 р. зібрався перший Східноазійський саміт. Те, що він відбувся у форматі АСЕАН+6 замість АСЕАН+3, як планувалося, стало виявом стурбованості регіональних держав, передусім Японії, щодо можливості використання Китаєм структури АСЕАН+3 для встановлення свого регіонального домінування.

Японія підтримувала також вступ до Східноазійського саміту США, але це відбулося через кілька років, у 2011 р. Того ж року до Східноазійського саміту приєдналася Росія. Після цього утворився ще один формат регіональної співпраці (але не інтеграції) - АСЕАН+8.

У процесі формування асеаноцентричних регіональних структур виникло питання про їх узгодженість між собою. Після кількох років невизначеності структура АСЕАН+3 залишилась основним механізмом співпраці держав Східної Азії у фінансової сфері. Натомість формат АСЕАН+6, згідно з ініціативою АСЕАН 2012 р., мав стати основою Регіонального всебічного економічного партнерства. Оскільки США і Росія не мали угод про вільну торгівлю з АСЕАН, вони залишилися поза межами цих переговорів. Як

зазначалось вище, угода Регіональне всебічне економічне партнерство була підписана в листопаді 2020 р. у форматі АСЕАН+5.

Східноазійський саміт у форматі АСЕАН+8 став майданчиком для стратегічного регіонального діалогу у сфері безпеки на найвищому рівні. Він доповнив інші регіональні форуми у сфері безпеки, створені АСЕАН, такі як Регіональний форум АСЕАН (АРФ), наради АДММ+ (за участі міністрів оборони/військових міністрів регіональних держав) і Діалог Шангрі-Ла. Ці форуми розвивають довіру між державами регіону, ставлять за мету запобігання, а не вирішення конфліктів. Економічна інтеграція, з точки зору регіональних держав, також служить цілям безпеки. У разі конфліктних ситуацій більшість регіональних держав (крім Китаю і КНДР) продовжують покладатись на союзницькі й партнерські відносини з США, тож зацікавленні у продовженні їх активного залучення у регіональні справи.

Регіональною структурою з найбільшим числом учасників є форум Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС).** Його створення у 1989 р. започаткувало регіоналізм у Азійсько-Тихоокеанському регіоні, тобто політику урядів держав-учасниць, спрямовану на управління інтеграційними процесами і реалізацію регіонального проекту. АТЕС було створено за ініціативи Австралії як багатосторонній консультативний механізм для сприяння економічному співробітництву країн Тихоокеанського регіону з ринково-орієнтовними економіками. Його засновниками були Австралія, Нова Зеландія, Японія, Республіка Корея, США, Канада і шість держав-членів АСЕАН. У 1990-ті рр. склад АТЕС розширився за рахунок Китаю, Гонконгу, Тайваню, Мексики, Чилі, Перу, Росії. Форум об’єднав 21 економіку Тихоокеанського регіону. Індію, яка також подавала заявку до АТЕС, не було прийнято, оскільки вона не є тихоокеанською державою.

У 1990-ті рр. (до Азійської кризи 1997-1998 рр.) відбувалась поступова, хоч і обмежена, враховуючи специфіку регіону, інституалізація АТЕС. З 1993 р. за ініціативи США (адміністрація Б. Клінтона) почали відбуватися щорічні зустрічі глав урядів/держав економік-учасниць. На саміті 1994 р. було

сформульовано мету створення режиму вільної торгівлі між економіками-членами АТЕС, розвиненими - до 2010 р. і рештою - до 2020 р. (Богорська декларація). Адміністрація Б. Клінтона вважала АТЕС основним двигуном економічної інтеграції АТР і залучення США до цього процесу, намагалась не допустити створення регіональних структур без участі Америки. Якщо у 1990-х рр. це вдавалося, то під впливом Азійської кризи ситуація суттєво змінилася.

Азійська фінансово-економічна криза призвела до втрати інтересу регіональних держав до багатосторонньої угоди про вільну торгівлю у форматі АТЕС. Натомість вони виявили більшу зацікавленість в досягненні двосторонніх угод, що мали більш швидкий ефект. Проявом цієї тенденції було підписання у 2002 р. угоди про вільну торгівлю між АСЕАН і Китаєм. Тож наміри, викладені у Богорській декларації, не були реалізовані. Крім впливу Азійської кризи, цьому перешкоджав різний рівень розвитку 21 економіки-учасниці АТЕС.

До ідеї створення режиму вільної торгівлі в рамках АТЕС (FTAAP) повернулися, коли на саміті 2014 р. в Пекіні Китай запропонував відповідну Пекінську дорожню карту. Голова Сі Цзіньпін просував цю ідею також на саміті АТЕС 2016 р., під час якого зазначав, що FTAAP є критично важливою для «довготривалого процвітання в Азійсько-Тихоокеанському регіоні» [11]. Проте переговори з цього питання не розпочались.

Тим часом у 2009 р., в умовах розгортання глобальної фінансово-економічної кризи, адміністрація Б. Обами виступила з ініціативою підписання високостандартної торговельної угоди Транс-Тихоокеанське партнерство (ТТП) окремих економік-членів АТЕС, готових до цього. Після приєднання у 2013 р. до переговорів Японії, у них брали участь 12 держав (США, Японія, Австралія, Нова Зеландія, Сінгапур, В'єтнам, Малайзія, Бруней, Канада, Мексика, Перу, Чилі). Вони включали багато питань, які обговорювалися в АТЕС - лібералізація торгівлі й інвестицій, прозорість і узгодженість регуляторних систем економік-учасниць, ліквідація тарифів, реформування державних підприємств, поширення зелених технологій, захист інтелектуальної власності,

прав робітників, навколишнього середовища тощо. Проте, на відміну від АТЕС, Транс-Тихоокеанське партнерство мало базуватися на правилах, обов'язкових для виконання. Цій угоді відводилась ключова роль в економічній інтеграції АТР за участю США [10, С. 434-436].

Після складних переговорів угода про Транс-Тихоокеанське партнерство була підписана у грудні 2015 р. Вона залишалась відкритою для всіх економік АТЕС, які могли приєднатися до неї пізніше. У 2016 р. про такий інтерес заявили Тайвань, Республіка Корея, Філіппіни, Таїланд, Індонезія, Камбоджа, деякі латиноамериканські держави.

Переговори про ТТП відбувалися в умовах помітних зрушень у регіональній і глобальній розстановці сил під впливом глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2010 рр. Так, суттєво зросла регіональна і глобальна роль Китаю, який, на відміну від розвинутих країн, включаючи США, зміг уникнути фінансової кризи і скористався ситуацією, щоб різко збільшити свій вплив у міжнародній фінансовій системі. Розпочався процес перетворення юаня на міжнародну валюту. Суттєво зросли китайські інвестиції у різних країнах і регіонах світу, включаючи розвинені держави і сектори найбільшого інтересу для КНР.

В умовах глобальної кризи Китаю вдалося зберегти економічне зростання. Він став основним торговельним партнером усіх держав ПСА. Китай не приєднався до переговорів про створення Транс-Тихоокеанського партнерства і натомість активно підтримав підписання угоди Регіональне всебічне економічне партнерство. Підтримка Америкою і Китаєм різних інтеграційних проектів (ТТП і РУЕП) була свідченням їхнього суперництва за формування більш сприятливої для них регіональної архітектури.

У 2013 р. Китай виступив з масштабною ініціативою Один пояс-один шлях, а в 2014 р. створив для її фінансування Банк азійських інфраструктурних інвестицій (AIIB) з початковим фондом 50 млрд дол. Його діяльність розпочалась у грудні 2015 р. До липня 2019 р. банк надав фінансову підтримку 46 проектам у сферах транспорту, енергетики, телекомунікацій, містобудування

тощо у 18 азійських країнах, загальний обсяг кредитів склав 8,5 млрд доларів [12]. До листопада 2021 р. кількість держав-членів цього банку зросла до 104.

Держави АСЕАН приєдналися до ініціативи Один пояс - один шлях, у рамках якої вони отримують необхідні ресурси для розвитку інфраструктури і реалізації Плану поєднуваності АСЕАН. Значний позитивний вплив на їхній економічний розвиток мали (до початку пандемії COVID-19) потоки туристів з Китаю, які впродовж останнього десятиліття суттєво зросли. Так, у 2017 р. країни АСЕАН відвідали 25 млн. китайських туристів (порівняно з 4 млн. осіб зі США) [13, С. 10].

Паралельно зі зростанням фінансового і економічного впливу Китаю помітно посилився його політичний вплив у Південно-Східній Азії й ширшому Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Рівень політичних відносин АСЕАН і окремих країн Південно-Східної Азії з Китаєм піднявся на новий рівень. На відміну від попереднього періоду, вони намагаються уникати конфліктів з ним.

Прикладом цього є кардинальна зміна позиції Філіппін (союзника США в ПСА) стосовно територіальних диспутів з Китаєм у Південно- Китайському морі. У 2013 р. адміністрація Б. Акіно подала позов у Арбітражний суд ООН в Гаазі стосовно незаконних дій Китаю у Південно-Китайському морі. У липні 2016 р. суд ухвалив рішення на користь Філіппін, проте нова адміністрація Р. Дутерте (з червня 2016 р.) відмовилася скористатися ним. Натомість Р. Дутерте взяв курс на зближення з Китаєм і заявив про прагнення дистанціюватися від США, припинити спільні військові навчання і перебування на території Філіппін американських військ [14]. 11 лютого 2020 р. уряд Філіппін офіційно повідомив США про припинення через 180 днів дії угоди про відвідування військ (VFA) від 1998 р. Правда, пізніше реалізацію цього рішення було відкладено.

Повністю прокитайською є позиція і політика Камбоджі, уряд якої в 2019 р. досяг з КНР угоди про створення спільноти спільного майбутнього зі стратегічним значенням. Проте більшість регіональних держав намагаються уникнути необхідності вибирати між Китаєм і США в умовах посилення

регіональної конкуренції між ними, про що прямо заявляли лідери Сінгапуру, Індонезії і Австралії на регіональних самітах 2019 року. Їхнім інтересам відповідає співробітництво з усіма великими державами.

У той час як адміністрація Б. Обами вважала за необхідне урівноважувати військову присутність США у АТР тісними торговельно- економічними зв'язками, чому служила угода про Транс-Тихоокеанське партнерство, після інаугурації у січні 2017 р. президент Д. Трамп відмовився від ратифікації цієї угоди як такої, що не відповідає інтересам США. На саміті АТЕС 2017 р. він заявив про підтримку двосторонніх торговельних угод як таких, що більше відповідають інтересам США, ніж багатосторонні. Така позиція призвела до підписання нових торговельних угод США з Республікою Корея, Японією, Мексикою і Канадою. Проте переговори з Китаєм виявились безрезультатними, що призвело до затяжної торговельної війни, яка зашкодила економічним інтересам не лише США і КНР, але й регіональних держав.

Торговельна угода (вірніше, її перший етап) була підписана лише в грудні 2019 р. Згідно з досягнутими домовленостями, США відмовились від додаткового встановлення 15-відсоткового тарифу на китайські товари вартістю 160 млрд дол., запланованого на 15 грудня. Натомість китайська сторона погодилася збільшити закупки американських товарів вартістю 200 млрд дол., передусім продукції аграрного сектора, впродовж наступних двох років і обіцяла змінити деякі торговельні практики, наприклад, збільшити ліміт іноземної власності у деяких сферах, реформувати механізм валютного обміну, посилити захист інтелектуальної власності (такі заходи розпочалися з 2017 р.). Ці домовленості, як зазначав провідний американський журнал Foreign Affairs, були оцінені як «делікатне перемир'я» у 19-місячній торговельній війні і перший крок до переговорів про мир [13].

Після виходу США з угоди Транс-Тихоокеанське партнерство лідерство у її збереженні взяла на себе Японія. У березні 2018 р. 11 держав-учасниць підписали Всебічну і прогресивну угоду про Транс-Тихоокеанське партнерство, яка зберігає основні положення ТТП. Значення цієї угоди не лише економічне,

але й політичне. Між іншим, вона дозволяла державам-членам перестрахуватися проти китайського меркантилізму і американського протекціонізму, а також пропонувала альтернативу китайсько-центричній інтеграції регіону. Ця угода відкрита для усіх зацікавлених регіональних держав, передусім США, оскільки у такому разі її ефект суттєво зросте.

Після підписання в кінці 2020 р. угоди Регіональне всебічне економічне партнерство у регіоні існують дві мега-угоди про вільну торгівлю, створені на різних умовах. Деякі регіональні держави, такі як Японія, В'єтнам, Малайзія, Сінгапур, Бруней, є учасниками обох цих угод.

Перспективним напрямком регіональної інтеграції може стати тристороння угода про вільну торгівлю між Японією, Китаєм і Республікою Корея. Вона розглядається у Східній Азії як така, що сприятиме створенню Східноазійської економічної спільноти. Після досить тривалого періоду підготовки переговори про вільну торгівлю між Китаєм, Японією і Республікою Корея розпочались у березні 2013 р., але через складні відносини між ними, які періодично загострюються, вони припинилися. Навряд чи досягнення цієї угоди можливе у короткостроковій перспективі, проте існують розрахунки на зближення між Китаєм, Японією і Республікою Корея у майбутньому. За оцінками багатьох експертів, без їхньої тісної взаємодії регіональна інтеграція у Великій Східній Азії не буде ефективною.

Постійне зростання фінансового, економічного і політичного впливу Китаю з початку XXI ст., особливо впродовж останнього десятиліття під впливом глобальної фінансово-економічної кризи, є однією з провідних тенденцій регіонального розвитку. Це супроводжується розбудовою і модернізацією військово-морських сил Китаю, більш наполегливою політикою Пекіна на морях, особливо у Південно-Китайському морі, де створюються штучні острови зі спорудами військового призначення, відбуваються постійні патрулювання військових. Це порушує інтереси інших держав, загрожує свободі мореплавства і міжнародної торгівлі. У зв'язку з цим представники адміністрації Б. Обами виступили на регіональних форумах 2010 р. із заявами

про національний інтерес США у підтримці миру і стабільності у Південно-Китайському морі, безперешкодної міжнародної торгівлі й мирного врегулювання суперечок на основі багатосторонніх домовленостей. Паралельно здійснювалась розбудова відносин США з регіональними союзниками і партнерами у сфері безпеки. У 2012 р. адміністрація Б. Обами почала використовувати концепцію Індійсько-Тихоокеанського регіону, яка відображала бачення Америкою Індії як складової частини великого регіону, що поєднує Індійський і Тихий океани.

Адміністрація Д. Трампа розвинула цю концепцію і запропонувала регіональну стратегію вільного і відкритого Індійсько-Тихоокеанського регіону [15; 16]. Вона окреслила цілі США у цьому регіоні, включаючи протидію наступальній позиції Пекіна в Південно-Китайському і Східно- Китайському морях та встановленню регіонального домінування Китаю.

Крім зміцнення двосторонніх союзів і партнерств США з регіональними державами, продовжилась робота над формуванням багатосторонніх партнерств у сфері безпеки. У листопаді 2017 р. США, Австралія, Індія і Японія відновили свій чотиристоронній діалог, який вони започаткували у 2007 р. Їх об'єднує бачення Індійсько-Тихоокеанського регіону, основаного на правилах, і стурбованість окремими аспектами зовнішньої політики Китаю [17].

Крім регіонального рівня, інтеграція у великій Східній Азії відбувається також на субрегіональному рівні. Прикладом цього є різні формати розвитку субрегіону річки Меконг. З 1992 р. під керівництвом Азійського банку розвитку реалізовується механізм співробітництва Великий Меконг, який включає території В’єтнаму, Лаосу, Камбоджі, Таїланду, М’янми і двох провінцій КНР. У 2015 р. КНР створила багатосторонній субрегіональний Механізм співробітництва річки Ланканг-Меконг у такому ж складі, але під власним керівництвом. Реалізація цього проекту значно посилює залежність найбідніших держав-учасниць від Китаю і робить їхні зв’язки з ним міцнішими, ніж з іншими державами-членами АСЕАН. Це загрожує єдності АСЕАН і її центральній ролі у регіональних інтеграційних процесах [18, С. 5].

Натомість США з 2009 р. розвивають Ініціативу Нижнього Меконгу, яка включає ті ж самі держави, за винятком КНР [10, С. 412416]. Адміністрація Д. Трампа виступила з низкою нових ініціатив на підтримку цієї Ініціативи, проте фінансові можливості США суттєво поступаються КНР.

Адміністрація Д. Трампа не відмовилася від політики Б. Обами стосовно підтримки єдності АСЕАН і її центральної ролі в регіональній архітектурі, тим більше, що різний рівень відносин держав-учасниць цієї спільноти з Китаєм може призвести до її розколу. Проте рівень представництва США на регіональних форумах засвідчив зменшення уваги США до АСЕАН порівняно з попередньою адміністрацією.

Нове стратегічне середовище в АТР, що виникло у зв'язку з виходом США з ТТП і переглядом угоди НАФТА, спричинило низку ініціатив інтеграційного характеру з боку латиноамериканських держав-членів Тихоокеанського альянсу (Колумбія, Мексика, Перу, Чилі). У листопаді 2016 р. Чилі, Мексика і Перу висловили інтерес до участі в Регіональному всебічному економічному партнерстві. Інші ініціативи стосувалися приєднання латиноамериканських держав до Всебічної і прогресивної угоди про тихоокеанське партнерство та створення зони вільної торгівлі в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (FTAAP).

Одним з перспективних напрямків регіональної інтеграції є вступ держав Східної Азії й АТР до Тихоокеанського альянсу. У червні 2017 р. Канада, Австралія, Нова Зеландія і Сінгапур увійшли до Альянсу як асоційовані члени, що створює підґрунтя для їхніх переговорів про вільну торгівлю з цим торговельним блоком. Деякі держави АТР мають статус спостерігача Тихоокеанського альянсу. Альянс має спільний робочий порядок денний з АСЕАН [11]. Ці ініціативи свідчать про динамізм і постійні зміни в регіональній інтеграції у великій Східній Азії й АТР. Тож впродовж наступного десятиліття вона може набути нових форм.

Таким чином, у XXI ст. державна політика, спрямована на реалізацію проектів регіональної інтеграції у Південно-Східній Азії, Східній Азії,

Азійсько-Тихоокеанському й Індійсько-Тихоокеанському регіонах здійснювалась у форматах АСЕАН, АСЕАН+1, АСЕАН+3, АСЕАН+6, АТЕС. Останній з цих проектів не реалізувався. Масштабна угода Регіональне всебічне економічне партнерство була підписана у форматі АСЕАН+5.

Регіональні інтеграційні проекти реалізуються переважно у торговельно-економічній сфері на рівні підписання двосторонніх і багатосторонніх угод про вільну торгівлю, досягнення їх взаємної узгодженості й імплементації. Лише АСЕАН, яка намагається зберегти за собою роль ядра регіональної інтеграції, вийшла на рівень створення спільного ринку, більш високої форми регіональної економічної інтеграції, ніж вільна торгівля, хоча цей процес залишається незавершеним.

Політична інтеграція також відбувається лише в межах АСЕАН, проте в дуже обмеженій формі. У цілому держави Південно-Східної Азії, які проголосили створення Спільноти АСЕАН у трьох сферах, - політично-безпековій, економічній і соціокультурній, - досягли найвищого рівня інтеграції у досліджуваній нами частині світу. Напрямок цих процесів багато в чому залежатиме від здатності АСЕАН зберегти єдність і ефективно протидіяти негативним зовнішнім впливам.

Прогнози щодо формування Східноазійської спільноти у форматі АСЕАН+3 не виправдалися. У межах цієї структури діють механізми співробітництва держав-учасниць у фінансовій сфері. Перспективи створення Східноазійської спільноти значною мірою залежать від відносин між державами Північно-Східної Азії, передусім Японії і Китаю.

Суттєвий вплив на напрямки і динаміку інтеграційних процесів у досліджуваному нами регіоні мали фінансово-економічні кризи 1997-1999 і 2008-2010 рр. Азійська криза 1997-1999 рр. сприяла реформуванню АСЕАН і створенню форуму АСЕАН+3, глобальна криза 2008-2010 рр. - фінансовій інтеграції у форматі АСЕАН+3, початку переговорів про Транс-Тихоокеанське партнерство і Регіональне всебічне економічне партнерство. Під впливом цих криз зростав фінансовий, економічний і політичний вплив КНР у регіоні, що

відбувалося на тлі послаблення регіональних позицій США.

Ситуація у регіоні залишається дуже мінливою, що засвідчують вихід США з Транс-Тихоокеанського партнерства й Індії - з переговорів про Регіональне всебічне економічне партнерство, ініціативи інтеграційного характеру з боку держав-членів Тихоокеанського альянсу. Політичні відносини між регіональними державами залишаються складними і періодично загострюються, як і регіональна ситуація у сфері безпеки.

Незважаючи на прогрес регіональної інтеграції у досліджуваній нами частині світу, її різні формати залишаються неузгодженими між собою і значною мірою конкурентними. Крім сприяння торговельно-інвестиційній діяльності, регіоналізм у Великій Східній Азії і ширшому регіоні є також інструментом боротьби великих держав за регіональний вплив та страхування малих і середніх держав від потенційних ризиків регіональних конфліктів.

Примітки:

*АСЕАН - Асоціація держав Південно-Східної Азії (англ.: ASEAN, Association of Southeast Asian Nations).
**АТЕС - форум Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (англ.: APEC, Asia-Pacific Economic Cooperation).